

«DÁWLETYARBEK» DÁSTANÍDA FRAZEOLIGIZMLER HÁM NAQÍL-MAQALLAR

Kadirniyazova Biybijamal

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15765758>

ARTICLE INFO

Received: 24th June 2025

Accepted: 25th June 2025

Published: 27th June 2025

KEYWORDS

*leksika, frazeologizmler
hám naqıl-maqallar,
frazeologiyalıq ótlesiw,
frazeologiyalıq birlik,
frazeologiyalıq dizbek hám
frazeologiyalıq sózler.*

ABSTRACT

Maqalada «Dáwletyarbek» dástanında frazeologizmler hám naqıl-maqallardıń qollanıw ózgeshelikleri úyrenilgen

Tilimizdegi frazeologiyalıq sóz dizbekleri leksikanıń eń baslı bólegi bolıp, emocionallıq-ekspressivlik tásirililigi menen tildiń basqa birliklerinen ajralıp turadı. Frazeologizmler – kórkem shıǵarma tilin janlandıratuǵın astarlı, kórkem etip súwretlewdiń tildegi tar quralı. Bular xalıq danalığınıń úlgileri menen suwǵarılǵan obrazlı oylaw tiliniń úlgisi bolıp esaplanadı. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri semantikalıq jaqtan da, emocionallıq-ekspressivlik ótkirililigi jaǵınan da tildiń qaymaǵı, maǵız sıpátında tanılıwı menen bir qatarda hár qanday milliy tildiń ózgeshe leksika-semantikalıq baylıǵı bolıp ta kórinedi [1]. Olarda xalıqtıń ásirler boyı payda etken, jıynaǵan ushqır qıyallarınıń, danalığınıń, sóz dóretiwshiliginiń ájayıp úlgileri jatır. Usı xalıq danalığına suwǵarılǵan til marjanların «Dáwletyarbek» dástannıń sózlik quramında da kóriwimizge boladı. Qaraqalpaq tilinde frazeologiyalıq sóz dizbekleri semantikalıq birigiwshiligi boyınsha frazeologiyalıq ótlesiw, frazeologiyalıq birlik, frazeologiyalıq dizbek hám frazeologiyalıq sózler bolıp bólinedi.

Qulaǵın salmaw – aytqanın qılmaw; Nákastıń ishine qulaǵım salmań (297).

Kózge ilmew – qaramaw; Ya tanıp kózge ilmeysen (300).

Sózi sinbaw – gápi jerde qalmaw; – Baqshı joq, sózińiz sinmasın,- dep, qolına sazın alıp, neshshe yerlerden tımsal keltirip, bir sóz dedi...(300).

Qulaǵı shalıw – esitiw; Dáwletyarbektiń qulaǵı shalıp ketti (301).

Qulaq salıw – aytqanın tılaw; Ğarrılar ayta ber uǵım dep, táklibin jutıp, tımtırıs qulaq salıp otıra berdiler(301).

Bel baylaw – atlanıw; Erlikke bel baylań maydan ishinde (304).

Janǵan otı óshiw – úmiti sóniw; Janǵan otımdı óshirdim (305).

Kózge ilmew – mensinbew; Ózinen bashqanı hesh kózge ilmes (308).

Bunday turaqlı sóz dizbekleri «Dáwletyarbek» dástanında kóplep ushırasadı. Bul turaqlı sóz dizbekleri hazirgi tilimizdegi frazeologizmlerge saykes keledi.

Zinhar uǵım puqaranı yíglatma,

Etim uǵlan tul qatını yíglatma,

Qulağıńda tursın biyjay ish etma,

Móhminlerge hargiz qılısh urmağıl...

Bul mısaldağı «qulağıńda tursın» turaqlı sóz dizbegi «yadıńda saqla» mánisinde qollanılğan.

Muqannestiń inanmağıl sózine,

Baqa kórine namahremniń júzine.

Dushpanlardıń *qum quyılsın kózine*,

Óltirmes dep balam tuğri barmağıl...

Bul mısaldağı «*qum quyılsın kózine*» frazeologiyalıq sóz dizbegi «jazasın alsın, qırılsın, joq bolsın» degen mánide qollanılğan.

Bir ğarip anańman altmısh úsh yashar,

Er jigít bashına kóp isler túsher,

Aman bolsań júzim júzińe túser,

Xosh bar, endi janım qayğılanbağıl...

Bul mısaldağı «júzim júzińe túser» frazeologiyalıq sóz dizbegi «kórisemiz» degen mánide qollanılğan.

Kóńlimni bağladım yaratqan bila,

Aqırı qayıl bolsın ıǵbalım kóre,

Alardıń sózine inanmam sirá,

Siziń ne qastıńdı bila bilmedim... (53-bet)

Bul mısalda «*kóńlimni bağladım*» frazeologiyalıq sóz dizbegi «sherik boldım, doslastım» degen mánide berilgen.

Yosh jigittiń ishi shepke almasın,

Moyınsınıp bir namartke barmasın,

Namárttiń júzine *kózin salmasın*,

Mártni bir namártke mútaj ayleme... (52-bet)

Bul mısalda «*kózin salmasın*» frazeologiyalıq sóz dizbegi «qaramaw» degen mánide berilgen.

Dáwletyar der men yamana dolanman,

Men yaman kelindi bir qıza alman,

Nákestiń ishine *qulağım salman*,

Parqı bir yaqshınıń yamannan yaqshı... (16-bet)

Bul mısalda «*qulağım salman*» frazeologiyalıq sóz dizbegi «tıńlamaw» degen mánide berilgen.

Nápsi shaytan meni *joldan azdırıp*,

Bashıma ne zalım ishni keltirip,

Ayralıq oǵını jannan ótirip,

Tayanışım meni xalq etken alla... (52-bet)

Bul mısalda «joldan azdırıp» frazeologiyalıq sóz dizbegi «aldaw, tuwrı joldan aljastırıp» degen mánide berilgen.

«Dáwletyarbek» dastanında naqıl-maqallar da keń qollanılğan.

Dúnya bağı qalmas yaqshı at qalar,

Bul dúnyağa kelgen barısı óler,

Bashińa bilmeseń kóp ishler keler,

Yamana dush bolsań ğapıl qalarsan. (18-bet)

«Bir kún ishkenge, qırırq kún sálem» (27-bet)

Solay etip, frazeologizmler kórkem súwretlewdiń ájayıp til quralı sıpatında dástan tiliniń ózine tán obrazlılıǵın, tásirililigin kúsheytiwde áhmiyetli orın tutadı. Dástan tilindegi frazeologizmlerdi úyreniw teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetke iye.

REFERENCES:

1. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler. – Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2015.
2. Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функциональлық стильлериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1973. – Б. 150.
3. Qaraqalpaq folklorı. VI tom, Nókis, «Qaraqalpaqstan», 1980.

INNOVATIVE
ACADEMY